

Hans Kloos

Opgehangen aan de neus

Welkom in de tussentaal!

Hans Kloos (1960) debuteerde in de jaren tachtig als dichter met een poëziebundel waarin vertaalde gedichten waren opgenomen. Ook in latere bundels doken vertalingen of bewerkingen op en vanaf het begin heeft hij voor tal van literaire tijdschriften Engelstalige en Zweedse dichters vertaald, van Michael Ondaatje tot Marianne Moore en van Torgny Lindgren tot Bruno K. Öijer. Soms leidde dat tot meer, zoals Ik was een slechte hond, een bloemlezing uit het werk van Thomas Tidholm. In de jaren negentig ging hij ook ondertitelen uit het Engels en Zweeds: films, series, documentaires, talkshows – van een Shakespeareverfilming tot een aflevering van Flipper en van een half minuutje grootspraak van Zlatan Ibrahimović voor een sportprogramma tot de bijna zes uur durende, van literatuur overstromende film River of Fundament van Matthew Barney voor het Holland Festival. Het afgelopen decennium belandde er steeds vaker een te vertalen boek op zijn bureau, zoals onder meer het herontdekte In Parenthesis van David Jones dat als het hooggeprezen Tussentijd in het Nederlands verscheen. Hier maak ik mijn stad, zijn Nederlandse versie van Robin Robertsons The Long Take, werd genomineerd voor de Filter Vertaalprijs 2020 en zijn recentste vertaling, Ik ben een eiland, het autobiografisch debuut van Tamsin Calidas, beleefde binnen twee maanden een vijfde herdruk. 'Opgehangen aan de neus' verscheen eerder op zijn website.

Opgehangen aan de neus

Welkom in de tussentaal!

Laatst zag ik een stukje van de Zweedse film *Låt den rätte komma in*, hier ook bekend als *Let The Right One In*, een veel geprezen moderne vampierfilm. ‘Ik ben in de badkamer’, riep de ene hoofdrolspeler tegen de andere volgens de ondertiteling, maar mijn oren vertelden mij dat hij op de wc zat, niet vanwege onsmakelijke geluiden, maar omdat hij dat zei in het Zweeds: ‘Jag sitter på toa’. ‘Toa’ is de alledaagse spreektaalverkorting van ‘toalett’. ‘Ik zit op de plee’ is net iets grover dan het Zweeds, maar dat is wel de situatie.

Film- en televisiemakers zien hun product om allerlei redenen graag de grens oversteken. Daarbij hebben de makers uit de Engelstalige wereld een voordeel. Hun bereik wordt amper belemmerd door hun taal. Dat is heel anders voor regisseurs en producenten uit bijvoorbeeld Noorwegen, Turkije, Iran, Korea of Nederland. Willen zij hun film of serie aan het buitenland verkopen, dan zullen ze er eerst voor moeten zorgen dat de buitenlandse inkopers iets begrijpen van wat zij hebben gemaakt. Daarom laten ze hun maaksel ondertitelen in het Engels, de lingua franca van onze wereld. Op die manier kunnen inkopers uit zo veel mogelijk landen en talen kennismaken met hun werk.

Vermoedelijk is dat ook de reden dat veel Nederlandse inkopers denken dat de Engelse titel dé titel is, want zo krijgen zij het aangeleverd. Dan doet zich het curieuze verschijnsel voor dat films en series die van oorsprong geen Engelse titel hebben, in Nederland op televisie, in de bioscoop of bij streamingsdiensten verschijnen met een Engelse titel. Onlangs heb ik het tweede seizoen ondertiteld van de Zweedse serie *Advokaten*. Nu vermoedt ook iemand die gespeend is van elk taalgevoel wel dat dit in het Nederlands zoiets als *De advocaat* zal zijn. Toch staat men erop dat zodra de Zweedse titel in beeld verschijnt, daaronder *THE LAWYER* komt te staan.

Als dat het enige gevolg van die verkoopvertaling in het Engels zou zijn, zou er nog niet veel aan de hand zijn, maar het vampierslachtoffer op de wc van hierboven laat zien dat er meer speelt. Want waarom is de wc de badkamer geworden? Dat doet vermoeden dat er uit het Engels is vertaald waarin men het meestal over de badkamer en handen wassen heeft, ook al wil men naar het toilet om te plassen.

De voor de verkoop gemaakte Engelse ondertiteling krijgen kopers er veelal gratis bij, samen met een script in de oorspronkelijke taal, of alleen de dialogen – soms zijn er zelfs alleen Engelse ondertitels. Vertaalbureaus kunnen met een clip van de film en het bijgeleverde materiaal vervolgens zorgen voor een goede vertaling en ondertiteling in de taal van het land van aankoop. En dan gaat het steeds vaker fout. De tarieven van vertalers en ondertitelaars uit het Engels liggen over het algemeen iets lager dan bij iets minder gangbare talen en daarom wordt er steeds vaker tweedehands vertaald. Engelse ondertitelbestanden zijn inmiddels geen extraatje meer bij het vertalen uit de originele taal, maar worden op grote schaal gemaakt als dé bron voor vertaling in allerlei andere talen. Bij alles wat buiten de schooltalen

Engels, Duits en Frans valt, moet je je inmiddels afvragen of het nog wel uit het origineel is ondertiteld. Soms krijgen vertalers Engels al Franse films aangeboden.

Op mijn Facebookpagina heb ik al eens laten zien hoe *Lykke-Per*, het meest recente werk van Bille August die ook *Pelle de Veroveraar* regisseerde, gemengeld is door deze praktijk. Zo bleken de aanspreekvormen van Deense mevrouwen en meneren Engels te zijn (Mr, Mrs, Miss) en een avond werd zomaar een nacht, want een ‘night’ is natuurlijk een ‘nacht’, dacht de vast niet al te snuggere vertaler die waarschijnlijk vergeten was dat het Engelse ‘night’ ook een avond kan zijn. Dat er in het Deens niet ‘nat’ maar ‘aften’ wordt gezegd en het vreemd genoeg ook nog niet eens donker is, kan natuurlijk geen bezwaar zijn om het gewoon over een nacht te hebben, want nadenken en kijken naar wat je ondertitelt is te veel gevraagd.

Nu is de vraag of het terecht is deze fouten op het conto van de vertaler te schrijven. Misschien krijgt de ondertitelaar wel zo slecht betaald dat er überhaupt geen tijd is om stil te staan bij dit soort problemen.

Of er gezien de steeds verder dalende tarieven tijd voor is, valt dus te betwijfelen, maar dit soort fouten lijkt in ieder geval voorkomen te kunnen worden, door goed op te letten en enige verdieping in het te vertalen werk.

Zweedse quarantaine is een valse vriend, schreef ik elders. In een door mij vertaalde aflevering van de Zweedse serie *Rebecka Martinsson* werd volgens de ondertitelaar Engels dit gezegd in het Zweeds: ‘Have I told you I love you for being a prosecutor and not ending up in quarantine?’ Een vrij letterlijke vertaling van het Zweeds die op zich niet heel vreemd is, want daarin gaat het om ‘karantän’. En dat vertaal je in het Nederlands negen van de tien keer ook met ‘quarantaine’. Maar niet in dit geval, want er is helemaal geen sprake van besmettelijke ziektes, lockdowns en andere verschijnselen die ons nu bekend zouden voorkomen.

Wat wordt er dan wel bedoeld? Het is een terloopse opmerking waar men niet op terugkomt, dus is dat niet op te maken uit de context, een telefoongesprek tussen een vrouwelijke officier van justitie en een oud-collega van een advocatenbureau. Maar als je de originele taal spreekt, kun je uitzoeken dat ‘karantän’ tegenwoordig ook in sommige omstandigheden overdrachtelijk gebruikt wordt, met name als het gaat om situaties waarin er sprake is van een zogenaamd concurrentiebeding, de vreemde clause in samenwerkingsovereenkomsten waarmee ook vertalers weleens te maken krijgen. Namelijk dat je ook na ontbinding van die overeenkomst voor een bepaalde tijd niet voor een concurrent van de eerdere opdrachtgever mag werken.

In het Zweeds kun je zeggen dat je in (werk)quarantaine zit, als je zo’n contract hebt getekend en stopt met werken voor die opdrachtgever. In het Engels had er vermoedelijk iets moeten komen met geen last hebben van ‘a non-compete clause’. In het Nederlands werd het ‘dat je vrij kunt switchen’, mede omdat de spreekster graag Engelse woorden gebruikt en in ondertiteling korthed vaak een pre is.

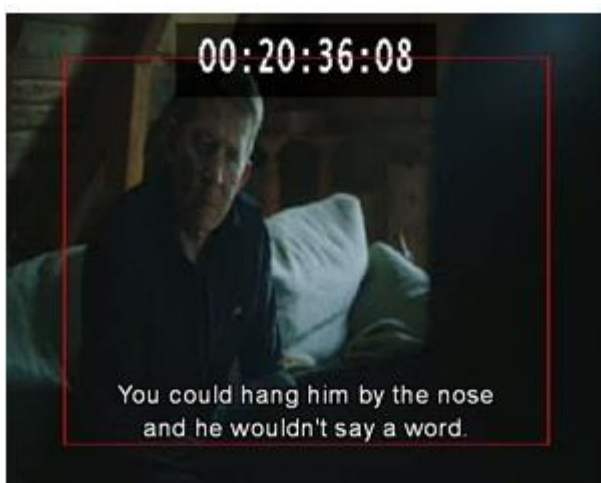
Iemand die het Zweeds niet machtig is, komt daar niet achter, want voordat dergelijk taalgebruik de (vertaal)woordenboeken haalt, ben je jaren verder, als het al zo ver komt. Een vertaler uit het Engels die het zich geldelijk kan veroorloven zich bij die ‘quarantine’ nog eens achter de oren te krabben, bedenkt misschien dat

'quarantaine' in het Nederlands vast niet klopt. Die zal gegeven de juridische context wellicht op zoiets als 'in afzondering' komen, waarin sommige verdachten worden geplaatst. Misschien wordt er wel een grapje gemaakt over een officier van justitie in afzondering, denkt de terecht argwanende vertaler. Dat zou de plank volledig misslaan, want daar zijn in het Zweeds andere termen voor. Maar dat weet de vertaler uit het Engels niet.

Een ander recent voorbeeld, uit de al genoemde serie *Advokaten*. Volgens de ondertitelaar naar het Engels wordt er ergens dit gezegd: 'None of these investigations led to any convictions. Why?' Er is dit keer een Deense officier van justitie aan het woord. Ze gebruikt het woord 'sigtelse' dat in het Engels 'conviction' is geworden. Elke rechtbanktolk die dit zou vertalen met 'vonnis' of 'veroordeling', zou vermoedelijk meteen zonder werk zitten. En een officier van justitie die

het verschil niet kent tussen een vonnis en een aanklacht, bestaat niet. Want dat is waar het om gaat. Binnen de context past dan eventueel ook een constructie als 'tot een proces/vervolgning leiden', maar hier 'veroordelingen' gebruiken maakt van deze secure officier van justitie een populist die wil dat er meer wordt gestraft. De ondertitelaar die dit vanuit het Engels naar het Nederlands vertaalt, zal het niet doorhebben en de fout aan de Nederlandse kijkers voorschotelen die er ook geen weet van hebben dat ze worden voorgelogen.

In een volgende aflevering van dezelfde serie zegt de ene crimineel dit over een andere, volgens de vertaler naar het Engels: 'You could hang him by the nose and he wouldn't say a word.' Lekker plastische manier om te zeggen dat iemand niet uit de school zal klappen. In het Deens hoor je dit: 'Du kan hænge ham op i hans nosser, han kommer ikke til at afsløre noget som helst.' Het woord waar het om gaat is 'nosser'. Dat is ten eerste een meervoud

en ten tweede is het wel een anatomische aanduiding, maar de vertaler zit een metertje te hoog.

In dit geval was er zelfs nog een tweede Engelse vertaling beschikbaar: ‘He won’t snitch, not even under torture.’ Alsof de vertaler gedacht heeft dat hij het origineel maar een beetje moest aanpassen voor het beschaafde publiek, een opvatting die vroeger vertalers van met name kinderboeken nog wel eens huldigden (en sommige productiemaatschappijen en omroepen tegenwoordig nog). Maar het origineel is even plastisch als de eerste vertaling en niet zo eufemistisch als de tweede, en dus moet de Nederlandse zoiets als dit zijn: ‘Al hang je hem op aan z’n kloten, dan zegt hij nog niks’. Over de precieze benaming van de genitaliën valt nog te twisten, maar ze moeten wel worden genoemd.

Zo stuit ik elke keer op tweedehandsvertalingen die vol fouten zitten omdat de tussentaalvertaling, meestal Engels, verkeerd is. Soms valt dat op, maar vaak ook niet. Maar zelfs al is de tussentaalvertaling goed en de vertaler uit het Engels naar het Nederlands de beste die er is, ook dan ontkom je niet aan fouten. In ondertitelde trailers van Scandinavische films staat soms ‘je’ waar het ‘jullie’ zou moeten zijn of andersom, alleen maar omdat het Engelse ‘you’ nu eenmaal beide kan zijn, en soms biedt de context simpelweg geen uitkomst. Dat geldt ook voor het al aangehaalde probleem dat het Engelse ‘night’ heel vaak naar een avond verwijst. In de Scandinavische talen is het onderscheid tussen avond en nacht ongeveer gelijk aan dat in het Nederlands. Bij directe vertaling levert dat zelden een probleem op, bij tweedehands vertalingen gaat het door het Engels vaak verkeerd, omdat er verder geen context is van die avond of nacht. En zo zit je in het Zweeds ook op de wc en verhuis je dankzij het Engels in het Nederlands zomaar naar de badkamer.

Wie vertaalt uit een tussentaal, tast vaak in het duister. Wie beweert dat deze tweedehands vertalingen niet tot fouten leiden en in kwaliteit niets onderdoen voor directe vertalingen, neemt zichzelf, de maker en de kijker bij de... neus.